

и његову политичку биографију. Пузић је дао и наслов овој књизи. Наиме, до наслова *Бунтовне песме* дошао је тако што је делимично преузео наслов једног Стефановићевог циклуса песама, *Бунтовни сонети*.

Ову књижицу решили смо да прикажемо јер је највећи број песама из ове збирке Стефановић написао поглавито из политичких разлога⁴ (донекле с изузетком оних у којима је изразио своја родољубива осећања). Зато, без обзира што је у питању поезија, она ће у сваком случају, уз књигу *Старим или новим путевима*, такође допринети тачнијем и потпунијем сагледавању политичког лика Светислава Стефановића.

Александар А. Миљковић

Предраг Протић, *Између самообмана и заблуда*, Политички есеји II

(Библиотека „Свечаник“, Хришћанска мисао, Београд, 2006)

Ову књигу господин Предраг Протић највероватније је замислио као наставак своје претходне књиге. То се може претпоставити на основу тога што и једна и друга имају исти наслов. Међутим, по нашој оцени, то би пре била два одвојена дела, независна једно од другог. Јер док се у претходној књизи аутор бави питањем да ли је новостворена Краљевина Југославија после Првог светског рата представљала заблуду српског народа, односно бавио се питањем да ли је српски народ самог себе обмањивао стварајући нову државну творевину – у другој књизи аутор пише о шесторици „српских политичара демократске оријентације“ (с. 5) који су деловали и у преткумановској Србији а, осим Лазара Пачуа, остала петорица наставила су да се баве политичком делатношћу и у првој Југославији (Стојан М. Протић, Љубомир М. Давидовић, Милорад Р. Драшковић, Живојин Балугџић и Јаша М. Продановић), док је један од њих (Јаша М. Продановић) чак учествовао и у политичком животу друге, то јест комунистичке Југославије. У уводном есеју под насловом *Владавина краља Петра I Карађорђевића* аутор даје „једну сумарну слику предкумановске Србије“, у којој су се политичари који су предмет његових разматрања политички формирали и идеолошки одредили. И управо из разлога што су тематски различите,

---

⁴ С обзиром да је у питању књига песама, свакако је треба приказати и у неком књижевном часопису.

ову књигу, чини се, не би требало узети као наставак претходне, и то без обзира на то што обе носе исти наслов. Она се чита и разуме потпуно независно од претходне, а оно што је заједничко и једној и другој јесте исто раздобље у историји српског народа и српске и југословенске државе којим се бави. Да уз ову констатацију додамо још и то да је господин Протић, пишући о политичарима у овој другој књизи, био исто тако заокупљен разматрањем политичких и друштвених прилика и догађаја у Србији и Југославији којима се бавио и у претходној књизи. Чак ако бисмо хтели да прецизније одредимо како гледа на политичаре о којима пише, рекли бисмо да их он посматра с обзиром на појаве и догађаје који су обележавали политички и јавни живот у Србији и Југославији у раздобљу у коме су они учествовали, а кад пише о Јаши Продановићу, онда и у раздобљу после успостављања комунистичке државе. Има врло много смисла писати на овај начин о политичарима који су у фокусу његовог интересовања, јер су то све били изразито наши политичари, који су ушли у политику у времену од пада династије Обреновића до балканских ратова. Уз то им је заједничко да им је практична политика била животни позив (Јовану Скерлићу, на пример, политика није била животни позив, иако се јављао на политичкој сцени у преткумановској Србији).

Избор политичара о којима пише господин Протић није случајан. Већ смо споменули да су сви они били политичари превасходно „демократске оријентације“, чији су се политички и идеолошки погледи формирали у демократској атмосфери преткумановске Србије, под владавином краља Петра I Карађорђевића. Господин Протић се управо из тог разлога и прихватио да осветли њихову политичку делатност, њихове ставове и поступке. У ствари, он их је одабрао као најизразитије репрезентанте оне генерације политичара који су се изградили политички и идеолошки у демократској атмосфери преткумановске Србије. Али упркос томе што је то за господина Протића особеност којој он и лично придаје нарочити значај, он о њима као и о том добу не пише пристрасно (мада са симпатијама). То је и разумљиво, јер као историчар он пре свега има посла с чињеницама. Али слика која се о овим политичарима добија после читања ових есеја умногоме мења нашу представу о њима, или је бар употпуњује. А то је и био главни циљ који је господин Протић себи поставио. Излажући историјске чињенице, он сучељава политичаре о којима пише с њима, објашњавајући, односно, боље да кажемо, оправдавајући њихове политичке ставове и поступке у политичким приликама и догађањима њиховог доба.

Избор политичара извршен је веома пажљиво. Неке истакнутије политичаре демократске оријентације тог доба господин Протић

није уврстио у своју књигу. На пример, он не пише о Драгиши Лапчевићу, мада је и он исто тако политичар демократски настројен и мада припада генерацији политичара из преткумановске Србије. Међутим, Лапчевић није у фокусу његовог интересовања првенствено из разлога што су корени његове демократске оријентације у идеологијама туђим ондашњој србијанској средини, идеологијама које су из других средина пресађене на наше тле. Наиме, идеје и ставови о демократији Драгише Лапчевића потицали су са других изворишта, из идеологије међународног социјалистичког и радничког покрета, а што значи да нису поникли у нашој средини као идеје Љубомира Давидовића, Милорада Драшковића, Лазара Пачуа, Стојана Протића и Јаше Продановића. Сви су они били демократски настројени, али преваходно у духу који је владао у преткумановској Србији. На пример, када пише о томе како је Милорад Драшковић као министар народне привреде у влади самосталних радикала, на чијем се челу налазио Љубомир Стојановић, поднео два законска предлога – *Закон о заштити стоке* и *Закон о обезбеђењу усева противу града* – који су оба у парламенту били прихваћени без већих проблема, он наводи и то да је „социјалистички посланик“ Драгиша Лапчевић критиковао оба та закона. По Лапчевићу, како вели господин Протић, „буржоазија, да би се додворила сељацима“, усвајањем ова два закона, показала је да води више рачуна „о сељачкој стоци и њеном осигурању, него што се брине о осигурању радника“ (с. 171). Да с овим у вези приметимо да се Драгиша Лапчевић и у првој Југославији налазио, заједно са Живком Топаловићем, на челу Социјалистичке партије Југославије, у којој су обојица, као и сама Социјалистичка партија Југославије, стајали на идеолошким позицијама Карла Кауцког и Друге интернационале, по којој владавина демократије у грађанским државама чини диктатуру пролетаријата непотребном на путу ка остварењу не само бољег економског и социјалног положаја радничке класе у савременим развијеним друштвима него и самог социјализма као крајњег циља. Та демократска оријентација Лапчевићева сасвим сигурно није имала никакве везе са српском демократском традицијом која је своје најдубље корене имала у преткумановској Србији за време владавине Петра I. Из тих разлога господин Протић није писао о Драгиши Лапчевићу, али је писао о Живојину Балугџићу, који је, како бележи, исто тако био социјалиста и марксиста, али се уз Петра Карађорђевића сврстао међу политичаре који су се нападали са демократских изворишта преткумановске Србије. За Живојина Балугџића господин Протић бележи и један занимљив податак с тим у вези, а тај је да је чак „и онда кад је престао да буде марксист“ задржао „сентименталан однос“ према Марксу; то јест до краја живота је на свом радном столу држао Маркову фотографију. Да с овим у вези и ми узгредно поменемо да је, колико се сећамо,

Балугџић имао и једну оригиналну фотографију Фридриха Енгелса, коју смо видели код његовог унука а нашег доброг другара покојног Благоја-Баће Илића, новинара *Политике*. Тога би требало да се сећа и господин Протић као Илићев рођак. Иначе, Лапчевића и социјал-демократе из преткумановске Србије помиње господин Протић и у есеју о Јаши Продановићу. Наиме, за време Продановићевог министровања био је донет *Закон о радњама* (1910. године), који је „ишао међу најнапредније законе у Европи“ (с. 206), али против кога су, супротно Продановићевим и очекивањима других, гласали управо социјалдемократски посланици. Приказујући овај *Закон у Радничким новинама*, социјалисти су га објашњавали као „резултат борбе радничке класе за боље услове рада“ и тумачили га „као уступак који је буржоазија била присиљена да учини“ (с. 206) радничкој класи. Та идеолошка доктринарност свакако да није била својствена оном демократском духу који је владао у преткумановској Србији. Кад смо поменули Ж. Балугџића, да узгред кажемо и то да је господин Протић својим есејом учинио несумњиво врло много да се измени мишљење о овом нашем политичару, а које се уврежило последњих година код наших недовољно упућених читалаца после појаве *Ембахада* Милоша Црњанског.

Господин Протић је изванредно добро разумео политичке ставове, понашање и поступке политичара о којима пише, и, како смо већ навели, углавном налазио оправдање за њих. Наравно да ова констатација важи понајвише кад пише о Љубомиру Давидовићу, о коме је мислио најафирмативније. Доказ за то је што у есеју није речено баш ништа што би Давидовића приказало у негативном светлу. Есеј о Давидовићу је најобимнији у књизи. Господин Протић је, као убеђени демократа, поштовалац и следбеник Љубомира Давидовића. Али то је у првом реду стога што је овај наш политичар своја демократска убеђења можда више од свих осталих изградио на демократској традицији из преткумановске Србије. Љубомир Давидовић је био не само њен најсјајнији изданак, него и светао узор српским демократама све до нашег времена.

Заслуга господина Протића такође је што је пружио довољно убедљивих аргумената да се из основа измени суд о Милораду Драшковићу, кога су комунистички властодршци бесомучно нападали због његовог антикомунизма, и приписивали му чак и оно за шта он није могао да буде одговоран. Кад ово кажемо имамо у виду то да је господин Протић јасно разграничио појаву *Обзнане*, чији је иницијатор и творац био Милорад Драшковић, од *Закона о заштити државе*, који је „дефинитивно забрањивао сваку комунистичку активност“ (с. 191), али који је донет после Драшковићевог убиства. Изношењем чињеница које се односе на случај Милорада Драшковића,

господин Протић је изванредно осветлио све оно што се тада дешавало. Указавши на Драшковићеву приврженост демократији, он је документовано и уверљиво доказао потребу да наша представа о њему мора да буде промењена. И не само кад је у питању био Милорад Драшковић. Он је исто тако убедљив и кад пише о осталим нашим политичарима који су у фокусу његовог интересовања. У господину Протићу удружени су његова велика ерудиција, изванредно познавање чињеница и његов изразити таленат за ову врсту стваралаштва, и он је све то ставио у службу превредновања, односно поновног вредновања политичког рада и политичког дела политичара који су се као политичари изнедрили из демократских традиција преткумановске Србије.

Желели бисмо да нашим читаоцима посебно скренемо пажњу на странице где аутор пише о опредељењу Јаше М. Продановића за сарадњу с новом комунистичком влашћу и о природи његовог учествовања у њој. То је један од изванредних пасажа у овој књизи. Он у овом есеју расправља о једном изразито српском политичару такође израслом на демократским традицијама преткумановске Србије, који сарађује с комунистичком влашћу у периоду који је та власт обележила злочином, отвореном бруталношћу, искључивошћу, безобзирношћу и силецијством. Једино што је господин Протић можда пропустио да помене, јесте да су тој сарадњи врло много кумовали браћа Станоје и Владимир Симић као и још неки из редова бивше Југословенске републиканске странке. Да с овим у вези наведемо податак да је Владимир Симић био један од ретких грађанских политичара који се још пре Другог светског рата писаном речју залагао за владу Народног фронта, чији је инспиратор била Коминтерна и интернационални комунизам, а у Југославији је за њу била КПЈ.

Сматрамо да је потребно да се на крају посебно осврнемо, макар у неколико речи, и на први есеј у овој књизи посвећен владавини краља Петра I Карађорђевића. Господин Протић је у њему изванредно описао раздобље у српској историји од свргавања и убиства последњег Обреновића до почетка балканских ратова и Првог светског рата. Међутим, он у том есеју даје и политички портрет, и то врло успео, Петра Карађорђевића као краља у тој преткумановској Србији. Ондашњу Србију и њеног владара насликао је мајсторским потезима, и та слика остаје читаоцима као можда најупечатљивија из целе књиге. Његова завршна реченица да Петар Карађорђевић и ако није био „највећи краљ кога је икад било“, несумњиво је био „најслободоумнији владар који је икад владао Србијом“ (с. 40), као да је написана да би се памтила.

По нашем дубоком уверењу, књига господина Предрага Протића *Између самообмана и заблуда*, Политички есеји II, заслужује